

Wimhessenstein

KLEURIG UITZICHT

Opmerkingen over het gebruik van gekleurd glas in de landschapstuin

Een jaar of wat geleden stuitte ik bij lezing van Theodor Fontane's laatste roman, *Der Stechlin* (1897/99), op een passage die een merkwaardigheid illustreerde welke ik zo nu en dan ook wel eens was tegengekomen. De hoofdpersoon, de oude Stechlin, stelt aan een gezelschap voor een wandelingetje te maken naar de uitzichttoren die zijn vader nog heeft laten bouwen. De wandeling voert honderd passen omhoog langs een oude taxushaag die door de moeder toentertijd de 'Poetensteig' werd genoemd, het dichterspad dus. Hij vertelt dat de mensen hier de toren er vroeger veel mooier bij vonden staan dan tegenwoordig want:

'damals waren nämlich noch lauter bunte Scheiben da oben, und alles, was man sah, sah rot oder blau oder orangefarben aus. Und alle Welt hier war unglücklich, als ich diese bunte Gläser wegnehmen ließ. Ich empfand es aber wie 'ne Naturbeleidigung. Grün ist grün und Wald ist Wald...' [1]

Fontane zegt het niet, maar ik wil wedden dat de toren neo-gothisch was. De tijd waarin de roman speelt is bijna contemporain aan het schrijven ervan, in ieder geval vanaf de jaren 1880, want zowel Robert Koch als Thomas Alva Edison worden erin genoemd. Wanneer Stechlin senior de toren zou hebben gebouwd is niet helemaal duidelijk, maar junior is ten tijde van de vertelling in de zestig. Dit zou betekenen dat de toren ergens in het tweede kwart van de negentiende eeuw kan zijn opgericht.

Ofschoon *Der Stechlin* in Fontane's zo geliefde Mark Brandenburg speelt, rond het Stechlin meer en de dorpjes Alt- en Neuglobsow, oostelijk van Rheinsberg, kunnen we ons nog een voorstelling

maken van het soort toren – en vooral van het gebruik van gekleurd glas.

Noordelijk van Eutin, in Schleswig-Holstein, staat op de 133 meter die de Pielsberg uitmaken (een aanmerkelijke hoogte in zulk vlak land) de zogenaamde Hessenstein, een bakstenen uitzichttoren in de neo-gothische stijl. De 17 meter hoge, achthoekige toren werd in 1841 gebouwd voor de Landgraf Friedrich von Hessen. De kleine ronde vensters op de verdiepingen zijn allen voorzien van gekleurd glas in de primaire kleuren, gevat in ijzeren sponningen die, net als de gietijzeren wenteltrap, vervaardigd zijn in de ijzergieterij Carlshütte in het tachtig kilometer westelijk gelegen Rendsburg. [2] Het effect van de gekleurde ruitjes is zodanig dat men het landschap telkens in een andere tint kan bekijken. En dat lijkt de crux van het gekleurde glas in de zetting van een landschapspark.

Het effect van al dat gekleurd glas was het tegengestelde aan bijvoorbeeld het gebruik van glas-in-lood ramen in kerkgebouwen: dergelijke vensters zijn er om het licht dat binnen valt, te filteren, terwijl die gekleurde glazen ruitjes in de uitzichttorens ertoe dienden om er door naar buiten te kijken. We hebben hier een niet al te verre verwant van dat ooit populaire visuele hulpmiddel voor de toerist van het pittoreske: het zogenaamde ‘Claude glass’. Kort gezegd is een ‘Claude glass’ (bij mijn weten bestaat er geen Nederlands woord voor, wat erop duidt dat het hier niet of zeer zelden in gebruik was) een convexe spiegel op een donkere grond, waardoor objecten en landschappen, wanneer men ze op deze wijze bekeek, leken te zijn geschilderd.[3] De naam refereert aan Claude Lorrain, naast Poussin, Salvator Rosa en Ruysdael, een van de meest gewaardeerde zeventiende eeuwse landschapsschilders in de achttiende eeuw. Ergo, men kon op

deze manier het landschap zien alsof het door een Claude Lorrain was geschilderd. Er waren zakmodellen van zulke spiegels om, samen met botaniseertrommel en schetsblok, mee te nemen op uitstapjes in de natuur, maar er bestaan ook tafelmodellen, vaak gevat in fraaie lijsten.

Men zette dus een medium tussen beschouwer en object, en iets dergelijks deed men ook door gekleurd glas in te brengen. Ook dat moet al in de achttiende eeuw een geliefd effect zijn geweest. De grot van het 'sublieme' park Hawkstone had een raam van geschilderd glas ('... a Philosopher at his Studies, by Mrs. Peirson'), benevens 'de vier seizoenen' [4]. Iets soortgelijks moet zich overigens in de sierkluizenarij te Elswout hebben bevonden: hier heeft men tegenwoordig een glas-in-lood ingebracht dat een Robinson Crusoe toont, waarschijnlijk was daar vroeger een kluizenaar of kluizenaar-heilige te zien. Overigens is de zogenaamde glazen koepel die recent weer werd opgebouwd te Elswout, ook voorzien van gekleurde ruitjes, al is het enkel aan de randen van de grote ramen en deur. Het effect, wanneer men door dit gekleurd glas naar buiten kijkt, is echter hetzelfde: het omringende landschap krijgt er een merkwaardige verving door. Vermoedelijk beperkte het thema van 'de vier seizoenen' in Hawkstone zich enkel tot een viertal monochroom gekleurde ruiten (rood, geel, groen en blauw, Fontane noemt rood, blauw en oranje). Iets dergelijks veronderstelt overigens ook dat zulke vensters een uitzicht geven dat de moeite waard is. Een voorbeeld daarvan was de gloriëtte in het park van Muskau, waar de vorst Von Pückler-Muskau zorgvuldig vier zichten op het park liet omlijsten door vier boogvormen [5]. Deze waren echter, zover bekend, zonder gekleurd glas. De gloriëtte is nog rudimentair aanwezig, althans de grondvesten.

Het buiten Calorama in Noordwijk had ooit echter vier gekleurde

‘seizoens-vensters’. [6] Er moet veel meer met dit soort effecten zijn gespeeld, maar het mag vanwege de kwetsbaarheid duidelijk zijn dat slechts weinige van deze ruiten en vensters het overleefd hebben. Bovendien was zoiets, als we Fontane mogen geloven in zijn Stechlin, ouderwets en is het waarschijnlijk grotendeels weggehaald.

Het meest merkwaardige overleven van het gebruik het omringend landschap te zien door gekleurd glas, is nog te zien op de uitspanning Westerbouwing bij Arnhem. De Westerbouwing is ondertussen gemoderniseerd, maar dateert in aanzet uit het laatste kwart van de negentiende eeuw. Befaamd om haar panoramische zichten op de Rijn en op het achterland, werd dit een geliefd verpozingsoord van de stedelingen. Nu nog vindt men er op het terras de metalen houders voor de verschillende gekleurde glazen platen waardoor men het panorama kon bekijken. Nadat de Westerbouwing in de Tweede Wereldoorlog was verwoest en er noodgebouwen waren ingericht, meldde de Renkumse Koerier in 1946: ‘... Ook misten we nog de ruitjes, de in geheel Nederland bekende ruitjes van de Westerbouwing. Misschien heeft een van onze schilders nog materiaal voor deze typische, onmisbare requisiten?’ Hier werden de rode, gele, groene en blauwe ruitjes mee bedoeld die mogelijk de vier seizoenen moeten aanduiden. De ruitjes zouden er tegenwoordig nog zijn, al heb ik persoonlijk, buiten seizoen, alleen die houders gezien op het terras [7].

Of de mode, in de negentiende eeuw, om gekleurd glas überhaupt te gebruiken in allerhande koepels en tuingebouwen, ook iets met dat beschouwen van het omringende landschap te maken heeft, is onduidelijk. We kunnen enkel signaleren: de Willemstempel op Het Loo, het Jachthuis op de Raaphorst, en in Vlaanderen bijvoorbeeld een kleine belvédère te Peutegem en een neogothische koepel in Boelaere bij Geraardsbergen.

Aan het eind van de negentiende eeuw worden gekleurde ruitjes nog eens gebruikt in een bijzondere categorie bouwwerken in tuinen: de devotionele grot. Zowel in de Lourdesgrot in de tuin van het zusterklooster Nazareth in Gemert als bij de grot van de Zeven Smarten en de Olijfberggrot in de tuin van het Missiehuis en St. Gregorklooster te Steyl is dit gebeurd [8]. Opvallend is dat hier de primair gekleurde ruitjes allereerst bedoeld zijn om licht te werpen op het interieur, en juist niet om door naar buiten te kijken. Veelal zijn de ruitjes ook buiten het bereik van de bezoeker. Het gaat in alle drie de gevallen om 'luxe' uitgevoerde grotten die ver boven de gebruikelijke kwaliteit aan religieuze grotten staan. In de marge dient bovendien nog opgemerkt te worden dat de bouwsels door dat kleurige glas enigszins het aanzicht van bijoudoosjes krijgen, wellicht een deels beoogd effect.

Er zullen nog wel meer voorbeelden te vinden zijn van 'seizoensruitjes', maar voorlopig moge dit tot illustratie dienen van een vergeten aspect van vooral de negentiende eeuwse tuinen en bouwkunst.

Wim Meulen Kamp

Noten

[1] Theodor Fontane, *Der Stechlin*, gebruikte editie: Frankfurt am Main 1977, 64-65.

[2] Gerd Stolz, *Panker, 'Ole Liese' und Hessenstein: von der Historie und dem Zauber einer Landschaft*, Panker 1983 (gebruikte editie: vijfde druk 2001), 18-21.

[3]. Zie bijvoorbeeld John Dixon Hunt en Peter Willis (red.), *The Genius of the Place: The English Landscape Garden 1620-1820*, Londen 1975, 338.

[4]. T. Rodenhurst, *A Description of Hawkstone...*, negende editie, Londen 1807, 14. Gwyn Headley en Wim Meulenkamp, *Follies Grottoes & Garden Buildings*, Londen 1999, 423. De ramen waren nog aanwezig in 1938, maar zouden er later door vandalen uit gesloopt zijn, zie *The Hawkstone Handbook: An Illustrated Guide*, 1938, (zevende editie) 24.

[5] Hermann Fürst von Pückler-Muskau, *Andeutungen über die Landschaftsgärtnerei*, 1833, gebruikte editie: Leipzig s.a., 166. Ik werd hierop gewezen door Kathrin Franz, Leipzig.

[6] Mededeling Theo Wit.

[7] Geert Maassen, *De Westerbouwing: geschiedenis van een Oosterbeekse uitspanning*, Oosterbeek 1990, 26.

[8] Zie Wim Meulenkamp, *Waardebepaling Lourdesgrot voormalig klooster Nazareth, Gemert*, ongepubliceerd rapport SKKN, Wageningen 2003, en Birgit E. Lang en Eric M.J. Blok, *Cultuurhistorische waardering tuinen Missiehuis St. Michael en St. Gregorklooster te Steyl*, ongepubliceerd rapport SB4, Wageningen 2006.